

СТРУКТУРА КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ ЗЛОЧИНУ

Берназ П. В.

У науковій статті проаналізовано наукові підходи до визначення наявних структурних елементів криміналістичної характеристики злочину. Звернуто увагу на необхідність визначення власних структурних елементів криміналістичної характеристики злочину. Також підкреслено значення елементів зазначеної наукової категорії для виявлення, розкриття і розслідування злочину.

Ключові слова: криміналістична методика, структура криміналістичної характеристики злочину, елементи криміналістичної характеристики злочину, наукова категорія криміналістики.

В научной статье проанализированы научные подходы к определению существующих структурных элементов криминалистической характеристики преступления. Обращено внимание на необходимость определения собственных структурных элементов криминалистической характеристики преступления. Также подчеркнута значимость элементов указанной научной категории для выявления, раскрытия и расследования преступления.

Ключевые слова: криминалистическая методика, структура криминалистической характеристики преступления, элементы криминалистической характеристики преступления, научная категория криминалистики.

The scientific article analyzes the scientific approaches to determining the existing structural elements of the criminalistic characteristics of the crime. Paying attention to the need to determine their own structural elements of the criminalistic characteristics of the crime. Also, the importance of the elements of this scientific category for identifying, uncovering and investigating a crime is underlined.

Key words: criminalistic methodology, structure of criminalistic characteristics of crime, elements of criminalistic characteristics of crime, scientific category of criminalistics.

Постановка проблеми та її актуальність. У методиці розслідування злочинів криміналістична характеристика злочину займає важливе місце, яке визначається науковим та практичним значенням, тобто спрямована на правильне визначення шляхів, засобів і методів розкриття та розслідування злочинів. Але наявність різних визначень криміналістичної характеристики злочинів свідчить не тільки про складність та недостатність її теоретичної розробленості, а й вимагає пошуку відповідей на велику кількість актуальних питань, зокрема, визначення структури криміналістичної характеристики злочину.

Незважаючи на те, що у вчених є різноманітні погляди на структуру криміналістичної характеристики злочину, єдиної думки з цього приводу досі немає.

Аналіз досліджень і публікацій. Дослідженню структури криміналістичної характеристики злочину присвячена значна частина праць учених-криміналістів. Серед них можна виокремити роботи А.І. Баянова, Р.С. Белкіна, С.І. Вінокурова, І.А. Возгріна, В.К. Гавло, В.А. Образцова, А.В. Старушкевича, В.Г. Танасевича, М.П. Яблокова. Однак, незважаючи на вагомий внесок вказаних вчених, залишається чимало дискусійних питань, а саме наявність суттєвих розбіжностей у визначенні структури криміналістичної характеристики злочину.

Формулювання мети та завдань статті. Метою цієї статті є дослідження становлення й розвитку структури криміналістичної характеристики злочину та визначення власного складу її структурних елементів. У науковій статті ставимо такі завдання: 1) дослідження історії виникнення структури криміналістичної характеристики злочину; 2) аналіз наявних структурних елементів криміналістичної характеристики злочину; 3) визначення власних структурних елементів криміналістичної характеристики злочину.

Виклад основного матеріалу. Криміналістична характеристика злочину виникла не відразу, а в результаті тривалого шляху розвитку всієї криміналістики та її заключного розділу – криміналістичної методики розслідування злочинів. Взагалі ідея криміналістичної характеристики злочину зовсім не нова. Ще до того, як вперше було використано поняття «криміналістична характеристика злочину», в приватних криміналістичних методиках згадувались окремі її елементи і підкреслювалось їх значення для вибору напрямлення й організації розслідування. Аналіз криміналістичної літератури того періоду дає змогу виділити елементи, які описують найчастіше, серед яких: типова слідча ситуація, спосіб вчинення злочину; спосіб маскуванню злочину; типові матеріальні сліди злочину; характеристика особистості злочинця, обстановка злочину. Відповідно, на початковому етапі розвитку криміналістичної методики вказані елементи наводилися не в систематизованому вигляді, їх коло не було постійним, а в деяких методиках окремі елементи взагалі були відсутніми. Тенденція до їх використання при побудові приватних криміналістичних методик була наявна завжди, однак не було системності [1, с. 310].

Для кращого розуміння сутності криміналістичної характеристики злочину доцільно розглянути її поняття. Немає однозначного визначення поняття «криміналістична характеристика злочину», але найбільш вдалим, на нашу думку, є визначення класика радянської криміналістики професора Р.С. Белкіна, який зазначив, що криміналістична характеристика злочину становить собою абстрактне наукове поняття, яке має для слідчого лише орієнтаційне значення і має включати характеристику вихідної інформації, системи даних про спосіб вчинення та приховання злочину, типові наслідки його застосування, особу ймовірного злочинця та ймовірних мотиву і мети злочину, особу ймовірної жертви злочину та деякі обставини вчинення злочину (місце, час, обстановка) [1, с. 305]. Криміналістична характеристика злочину складається з елементів, які в сукупності становлять систему характерних криміналістичних ознак конкретного злочину. Криміналістична характеристика злочинів відображає типову структуру відповідних категорій і є її узагальненою моделлю.

Становлення та розвиток структурних елементів криміналістичної характеристики злочину умовно можна поділити на два етапи: 1) перший етап – радянський; 2) другий етап – сучасний.

Протидія злочинності: проблеми практики та науково-методичне забезпечення

Перше розгорнуте уявлення про зміст криміналістичної характеристики злочину надав Л.О. Сергєєв, який визначав, що зміст криміналістичної характеристики містить такі елементи: спосіб вчинення злочину; обстановка і умови, в яких вчинено злочин; обставини, пов'язані з предметом злочинного посягання, суб'єктами і суб'єктивною стороною злочинів; схожі зв'язки конкретного злочину з діями, які не є кримінально караними.

Подальший період розвитку структури криміналістичної характеристики злочину найбільш вдало охарактеризував професор С.П. Мітрічев, який визначив: «При вивченні методики розслідування окремих видів злочинів варто звертати увагу на типові ознаки, що мають криміналістичне значення, на особливості цього виду злочинів, що виражаються у способах вчинення злочинів, характерних слідах, професійних і злочинних навиках злочинця, тобто на все те, що є типовим, загальним і включається у криміналістичну характеристику злочину». Таким чином, не розкриваючи загального поняття «криміналістична характеристика злочину», С.П. Мітрічев зробив спробу визначити в її змісті три основних взаємопов'язаних елементи: спосіб вчинення злочину, сліди, що залишаються злочинцем, і особу злочинця. При цьому автор вказав, що цими елементами зміст криміналістичної характеристики не вичерпується [2, с. 13].

Одними з перших структуру криміналістичної характеристики злочину сформулювали такі вчені-криміналісти, як І.Ф. Пантелєєв, В.Г. Танасевич, В.А. Образцов та І.А. Возгрін. На думку І.Ф. Пантелєєва, структура криміналістичної характеристики містить такі елементи: 1) характеристика типових ситуацій даного виду злочину; 2) характеристика способу вчинення злочину; 3) технічні засоби вчинення злочину; 4) джерела отримання коштів; 5) характеристика типових матеріальних слідів злочину; 6) способи приховання слідів злочину та інші засоби маскування злочинців; 7) характеристика злочинних навиків та злочинних зв'язків [3, с. 9]. В.Г. Танасевич і В.О. Образцов виступили зі спільною статтею під назвою «Про криміналістичну характеристику злочину», а потім окремі її положення повторили в різних наукових публікаціях. Так, В.Г. Танасевич у цій статті виділив такі елементи криміналістичної характеристики: 1) спосіб вчинення злочину; 2) обстановку вчинення злочину; 3) безпосередній предмет злочинного посягання; 4) умови охорони об'єкта від замаху; 5) маскування, націлене на приховання слідів злочину і осіб, які його вчинили; 6) особу злочинця і спосіб його поведінки до і після вчинення злочину [4, с. 94]. В.О. Образцов надав формулювання криміналістичній характеристиці злочину, в якому визначив його елементи, вказавши, що це сукупність даних про механізм вчинення злочину, засоби відображення, при цьому здійснюється взаємодія особливостей та джерел формування фактичної інформації, яке має значення для розкриття певних категорій злочинів шляхом зумовлених ними криміналістичних коштів, засобів та методів, а також розробка наукових рекомендацій оптимального вирішення даної задачі [5, с. 8]. По-іншому визначив І.А. Возгрін, який стверджував, що структура криміналістичної характеристики злочину мала містити такі елементи: 1) характеристика вихідної інформації; 2) відомості про предмет злочинного посягання; 3) дані про

способи приготування, вчинення та приховання злочину і типових наслідків злочинних дій; 4) відомості про типові особистісні особливості злочинців та потерпілих; 5) узагальнення даних про найбільш розповсюджені мотиви злочину [6, с. 6].

А.Н. Васильєв висловив думку про те, що доцільно об'єднати в криміналістичній характеристиці певного виду злочинів такі елементи: спосіб вчинення злочину; механізм дії злочинця та утворення слідів злочину; джерела отримання доказів; визначення кола осіб, серед яких може знаходитись винний, та перевірка цього висновку [7, с. 25].

Як вважає С.І. Вінокуров, до елементів криміналістичної характеристики злочину належать: типові ситуації вчинення злочину, спосіб вчинення злочину; слідчі (типові) ситуації; коло обставин, що підлягають встановленню на першочерговому етапі розслідування [8, с. 101].

Професор Р.С. Белкін висловив думку стосовно структури криміналістичної характеристики злочинів, визначивши, що до цього поняття, насамперед, входить визначення поняття певного виду злочину, для якого розробляється розглянута приватна методика розслідування. Далі до криміналістичної характеристики входить опис найбільш типової вихідної інформації, яка найчастіше зустрічається на початку розслідування даного виду злочину. Наступним елементом криміналістичної характеристики, на думку Р.С. Белкіна, є система даних про спосіб вчинення і приховування злочину та типові наслідки його застосування. Останнім елементом криміналістичної характеристики злочину є опис ймовірних злочинців, а іноді і потерпілих. Більш повне наукове визначення структури криміналістичної характеристики злочинів було надано ним дещо пізніше, в якому він передбачив: характеристику вихідної інформації; дані про спосіб вчинення і приховування злочину, типові наслідки його застосування; умови, в яких скоюються злочини, й особливості обстановки; обставини, пов'язані з безпосередніми об'єктами злочинних посягань, із суб'єктами і суб'єктивною стороною злочину; зв'язок злочинів конкретного виду з іншими злочинами та окремими діями, які не є кримінально караними, але мають схожість із цими злочинами за деякими об'єктивними ознаками, у взаємозв'язку між вищевказаними групами обставин [9, с. 190].

Своє бачення змісту криміналістичної характеристики злочину запропонував В.К. Гавло, який виділив такі елементи: 1) ситуація, що виникла перед вчиненням злочину; 2) спосіб злочину (підготовка, вчинення, приховання); 3) слідча реальна ситуація, що склалася на момент порушення кримінальної справи; 4) ситуація розслідування на початковому етапі, момент висунення обвинувачення і після нього [10, с. 123].

О.Г. Філіппов визначив, що до переліку основних елементів криміналістичної характеристики злочину належать: 1) безпосередній предмет злочинного замаху; 2) спосіб вчинення і приховання злочину; 3) обставини, за яких готувався і був вчинений злочин (час, місце, умови охорони об'єкта); 4) особливості слідів, що залишаються злочинцем (механізм слідоутворення); особа злочинця і потерпілого (включаючи мотиви злочину) [11, с. 12].

Більше коло елементів криміналістичної характеристики виокремив І.П. Лузгін: 1) типові способи вчинен-

ня і приховання злочинів, знаряддя злочину, що використовується; 2) типові умови криміналістичної ситуації (місце, час, погодні умови); 3) типові фактори, що детермінують вибір способів і умов підготовки, вчинення і приховання злочинів, мотив і ціль діяння; 4) стійкі особливості об'єкта (предмета) замаху, що впливають на підготовку, вчинення та приховання злочину; 5) типові сліди та документи як матеріальні джерела інформації, особливості їх утворення, знищення, приховання, взаємні зв'язки слідів; 6) найбільш ймовірні свідки; 7) особливості особи злочинця, потерпілого, свідка та фактори, що впливають на формування їх показань і поведінки під час слідства; 8) характер збитків [12, с. 27].

Учений А.І. Баянов визначив елементи криміналістичної характеристики злочину: спосіб підготовки, вчинення і приховання злочину; предмет і наслідки злочинного замаху; особа потерпілого; особа злочинця; мотив і ціль вчинення злочину [13, с. 107].

На думку О.М. Колесніченко, основними елементами криміналістичної характеристики є: 1) спосіб підготовки, вчинення і приховання злочинів; 2) місце, час, обстановка, знаряддя і засоби вчинення злочину; 3) предмет замаху; 4) особа злочинця; 5) особа потерпілого; 6) сліди злочину [14, с. 34].

Отже, радянський етап розвитку структури криміналістичної характеристики злочину став базовим етапом становлення і розвитку криміналістичної характеристики злочину, адже саме вченими цього періоду було визначено структурні елементи криміналістичної характеристики злочину. У цей період було закладене підґрунтя для подальшого розвитку криміналістичної характеристики злочину та її окремих структурних елементів.

Наступним етапом розвитку криміналістичної характеристики є сучасний період, який визначається значною кількістю праць у сфері структури криміналістичної характеристики злочину. Цей період характеризується відсутністю єдиного погляду на структуру криміналістичної характеристики злочину в роботах учених та дає змогу виокремити групи вчених-криміналістів, які займалися розробкою структури: українські, російські та білоруські.

Першу групу становлять провідні вчені-криміналісти України, такі як: В.І. Гончаренко, Н.І. Клименко, В.К. Лисиченко, Г.А. Матусовський, Н.А. Сенчик. Ці вчені визначили такі елементи криміналістичної характеристики злочину: 1) спосіб приготування, вчинення і приховання злочину; 2) місце, час, обстановка, знаряддя і засоби вчинення злочину; 3) предмет замаху; 4) особа потерпілого; 5) особа злочинця; 6) сліди злочину (в широкому розумінні) [15, с. 22].

Наступну групу вчених, які займалися розробкою та дослідженням структури криміналістичної характеристики злочину, становлять російські вчені, такі як І.Ф. Герасимов, А.Ф. Лубін, Н.П. Яблоков. Професор І.Ф. Герасимов представляє структуру криміналістичної характеристики злочину своєрідно. Він включає до неї: 1) поширеність злочинного діяння – «фактор, який зумовлює так звану криміналістичну готовність органів розслідування»; 2) найбільш характерні особливості виявлення цих злочинів; 3) типові риси злочинної події й обстановки вчинення злочину; 4) механізм слідоутворення; 5) спосіб вчинення злочину; 6) особливості особистості і поведінки обвинувачених; 7) узагальнені дані

про особу потерпілого; 9) інші відомості, «отримані в результаті проведених досліджень по розробці криміналістичної характеристики» [16, с. 330]. Так, А.Ф. Лубін структурними елементами криміналістичної характеристики визначає: 1) суб'єкти (суб'єктивні фактори); 2) дані про механізм вчинення злочину; 3) способи виконання злочинних дій; 4) сліди злочину (джерела інформації) [17, с. 49]. Н.П. Яблоков доходить висновку, що структуру криміналістичної характеристики злочину становлять такі елементи: 1) дані про спосіб вчинення злочину; 2) дані про механізм вчинення злочину; 3) дані про обстановку вчинення злочину; 4) дані про властивості особи як суб'єкта; 5) дані про особу потерпілого [18, с. 46].

Третю групу становлять білоруські вчені-криміналісти І.С. Андреев, Г.І. Грамович та М.І. Порубов, В.А. Чванкін. Ці вчені виділяють такі елементи криміналістичної характеристики злочину: дані про матеріальні сліди злочину; про спосіб вчинення та приховання злочину; про місце, час і механізм його вчинення; про обстановку вчинення злочину; предмет злочинного замаху; про цілі та мотиви злочину; про властивості особи учасників кримінального процесу і обставини, що сприяють вчиненню злочину [19, с. 180]. На думку В.А. Чванкіна, до числа обов'язкових елементів криміналістичної характеристики злочину належать відомості про предмет злочинного посягання та способи вчинення злочину, слідова картина, відомості про осіб, які вчинили злочин, та потерпілих [14, с. 41].

Варто зазначити, що криміналістичну характеристику злочину не варто зводити до одного обов'язкового набору елементів. Для кожного виду злочинів має встановлюватися свій комплекс елементів, який визначається в залежності від певного виду злочину.

Проаналізувавши запропоновані елементи криміналістичної характеристики злочину, А.В. Старушкевич, з яким ми цілком погоджуємось, виділив такі недоліки:

1. По-перше, криміналістична характеристика злочину – це упорядкована сукупність інформації про криміналістично значимі ознаки злочину, а не процесу розслідування, тому недоцільно виділяти такі елементи, як дані про виявлення злочинів, етапи розслідування, шляхи доказування, напрями розслідування, особливості перевірки версій, тобто такі, які стосуються процесу розслідування.

2. По-друге, не варто виділяти такі елементи криміналістичної характеристики, як дані про динаміку структури і суспільну небезпеку злочину, дані про умови та причини, що сприяють вчиненню злочину, наслідки злочинних дій, тобто дані, які не належать до предмета дослідження криміналістики, а досліджуються іншими науками (кримінологією, кримінальним процесом).

3. По-третє, не варто елементами криміналістичної характеристики злочину виділяти криміналістичну класифікацію злочинів, слідчі ситуації, предмет доказування, оскільки у цьому разі йдеться про різнопланові поняття, які незрівнянні між собою. На цьому наголошують вчені В.О. Образцов, Л.Я. Драпкин, М.О. Селіванов, О.Г. Філіппов, Р.С. Белкін.

4. По-четверте, недоцільно також до елементів криміналістичної характеристики вважати належними сукупності відомостей, що характеризують дії злочинців, націлені на маскування злочинів та їх слідів, умови охорони предметів, на які вчинено замах, склад

Протидія злочинності: проблеми практики та науково-методичне забезпечення

учасників злочинних груп і наявність у них професійних або злочинних навичок, хитрощі поведінки злочинців, механізми слідоутворення, які є частинами сукупностей відомостей, що характеризують відповідно способи вчинення злочину, особу злочинця, предмет безпосереднього замаху, сліди злочину [15, с. 23].

Аналіз наведених структурних елементів криміналістичної характеристики злочину свідчить про те, що більшість науковців визначає такі елементи: 1) спосіб вчинення злочину; 2) спосіб приховання злочину, маскування; 3) типові матеріальні сліди злочину та вірогідні місця знаходження; 4) характеристика особи злочинця; 5) характеристика особи потерпілого; 6) обстановка злочину (місце, час).

Інші вчені визначають у своїй структурі нетипові елементи криміналістичної характеристики злочину, які вирізняються своєю неоднозначністю, такі як: 1) джерела отримання коштів (І.Ф. Пантелєєв); 2) умови охорони об'єкта від замаху (В.Г. Танасевич); 3) узагальнення даних про найбільш поширені мотиви злочину (І.В. Возгрін); 4) визначення кола осіб, серед яких може знаходитись винний та перевірка цього висновку (А.Н. Васильєв); 5) ситуація розслідування на початковому етапі та на момент пред'явлення обвинувачення (В.К. Гавло).

Отже, криміналістична характеристика злочину відіграє важливу роль, оскільки визначає ефективні тактичні прийоми та засоби, які необхідні для розкриття злочину. Криміналістична характеристика злочину виникла в результаті тривалого шляху розвитку всієї криміналістики, зокрема, перше розгорнуте уявлення про зміст криміналістичної характеристики злочину надав Л.О. Сергєєв у 70-х рр. ХХ ст.

Взагалі структура криміналістичної характеристики злочину становить собою сукупність найбільш значимих для виявлення, розкриття та розслідування злочину інформації про особливості суспільно небезпечних діянь, які мають важливе значення для кримінального переслідування, осіб, які вчинили злочин, а також є ефективним засобом для висунування версій. Але структура криміналістичної характеристики злочину не є універсальною, її елементи можуть варіюватися в залежності від певної групи злочинів.

Аналізуючи різноманітні наукові думки щодо визначення структури криміналістичної характеристики злочину, ми дійшли висновку, що найбільш типовими є наступні елементи: 1) спосіб вчинення злочину; 2) спосіб приховання злочину, маскування; 3) типові матеріальні сліди злочину та вірогідні місця знаходження; 4) характеристика особи злочинця; 5) характеристика особи потерпілого; 6) обстановка злочину (місце, час).

На нашу думку, саме така структура криміналістичної характеристики злочину розкриває її зміст і має бути взята за основу в криміналістичній теорії та практиці виявлення, розкриття та розслідування злочинів.

Література

1. Белкин Р.С. Курс криминалистики. В. 3 т. Т. 3 Криминалистические средства, приемы и рекомендации. М. Юристъ, 1997. 480 с.

2. Митричев С.П. Методика расследования отдельных видов преступления. М., 1973. С. 13–16.

3. Пантелеев И.Ф. Методика расследования преступлений. М., 1975. С. 9–10.

4. Танасевич В.Г., Образцов В.А. О криминалистической характеристике преступлений. Вопросы борьбы с преступностью. 1976. Вып. 25. С. 94–104.

5. Образцов В.А. Проблемы раскрытия преступлений против здоровья населения, связанных с пищевыми отравлениями: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. М., 1976. 26 с.

6. Возгрин И.А. Общие положения методики расследования отдельных видов преступлений. Л., 1976. 179 с.

7. Васильев А.Н. О криминалистической классификации преступлений. Методика расследования преступлений. М., 1976. С. 23–27.

8. Винокуров С.И. Криминалистическая характеристика преступлений, ее содержание и роль в построении методики расследования конкретного вида преступлений. Методика расследования преступлений (общие положения). М., 1976. С. 101–104.

9. Гавло В.К. К вопросу о криминалистической характеристике преступлений (Статья первая). Вопросы повышения борьбы с преступностью. Томск, 1980. С. 118–123.

10. Филиппов А.Г. О понятии и содержании криминалистической характеристики преступлений. Вопросы совершенствования методики расследования преступлений. Ташкент, 1984. 25 с.

11. Лузгин И.П. Некоторые аспекты криминалистической характеристики и место в ней данных о сокрытии преступлений. Криминалистическая характеристика преступлений. М., 1984. С. 25–30.

12. Баянов А.И. Криминалистическая характеристика в системе юридических понятий о преступлении. Проблемы доказательственной деятельности по уголовным. Красноярск, 1985. 114 с.

13. Советская криминалистика. Методика расследования отдельных видов преступлений. Киев, 1988. 405 с.

14. Старушкевич А.В. Криміналістична характеристика злочинів: Навчальний посібник. Київ: НВТ «Правник» – НАВС, 1997. 44 с.

15. Криминалистика / Под ред. И.Ф. Герасимова, Л.Я. Драпкина. М., 1994. С. 330–333.

16. Лубин А.Ф. Криминалистическая характеристика преступлений. Глава 2. Криминалистика: Расследование преступлений в сфере экономики / Под ред. В.Д. Грабовского, А.Ф. Лубина. Нижний Новгород, 1995. 49 с.

17. Яблоков Н.П. Информационные основы расследования и криминалистическая характеристика преступлений. Глава 3. Криминалистика / Под ред. Н.П. Яблоков. М., 1996. С. 46–56.

18. Андреев И.С., Грамович Г.И., Порубов Н.И. Криминалистика. Учебное пособие / Под ред. Н.И. Порубов. Минск, 1997. 180 с.

19. Чванкин В.И. Криминалистическая структура преступлений, нарушающих смежные и авторские права оборотом контрафактной продукции. Вестник Полоцкого государственного университета. 2014. № 5. С. 146–152.

Берназ П.В.,

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри кримінального процесу

Одеського державного університету внутрішніх справ